

УДК 82.09(477)

Н. В. Школяр,
старший викладач

(Хмельницький національний університет)

ЗВ'ЯЗОК ХУДОЖНЬОГО ЧАСУ ТА ПРОСТОРУ В ОПОВІДАННІ Є. ЯРОШИНСЬКОЇ "ГІСТЬ"

Дану статтю присвячено дослідженню взаємозв'язку між категоріями художнього простору та часу в зображеному світі художнього твору та виявленню їх зв'язку в оповіданні Є. Ярошинської "Гість". Встановлено взаємозв'язок даних понять з урахуванням внутрішньої точки зору, категорії сюжету та насиченості обох явищ подіями.

Літературний твір відтворює реальний світ: природу, речі, події, людей у їх зовнішньому та внутрішньому бутті. І у цій сфері природними формами існування матеріального та ідеального є час та простір. Якщо художній світ у творі є умовним, оскільки він є образом дійсності, то час і простір у ньому також є умовними. У літературі образи можуть миттєво переходити з одного простору та часу в інші. Автор може зображувати події, що одночасно відбуваються в різних місцях або в різний час.

Художня література є специфічною у використанні таких понять як час та простір. Проблема художнього простору та часу є однією з найсуттєвіших. З розвитком літературної свідомості форми засвоєння часу та простору змінювалися, уособлюючи суттєвий момент художньої образності, і, таким чином, склали на сьогодні одне з важливих теоретичних питань про взаємодію часу і простору в художній літературі. Перш за все, дослідження художнього простору і часу надає змогу побачити внутрішню єдність світу, що зображується автором, виявити ряд головних, стійких образів та мотивів його творчості. Мета нашої розвідки полягає у виявленні взаємозв'язку між категоріями художнього простору і часу та дослідженню їх зв'язку у творі Є. Ярошинської "Гість". Її актуальність зумовлена потребою перегляду аспектів творчості письменниці, художній доробок якої являє собою цінний матеріал для характеристики проблеми людини і світу, з точки зору просторово-часових категорій.

Найцінніший внесок у вивчення художнього простору і часу зробили такі видатні літературознавці як А. А. Потебня, М. М. Бахтін, Ю. М. Лотман, Д. С. Ліхачов. Так, А. А. Потебня визначає місце художнього простору і часу в структурі твору – вони є елементами внутрішньої форми, тобто формально-змістовими категоріями. У літературі статичні просторові об'єкти розкладаються на окремі елементи та перетворюються на часову послідовність подій. Це здійснюється за допомогою оповіді.

М. М. Бахтін вводить у літературознавство термін "хронотоп". Хронотоп – це суттєвий взаємозв'язок часових та просторових відносин, що відображаються у літературі [1: 9]. Він визначає художню єдність літературного твору відносно реальної дійсності. Просторово-часові визначення в літературі завжди емоційно-ціннісно забарвлені. Бахтін, як і Потебня, вважає хронотоп формально-змістовою категорією, оскільки на його думку хронотоп відіграє важливу роль у створенні сюжету. Він підкреслює, що художньо-сміслові, а особливо змістові моменти не піддаються просторово-часовим визначенням, але разом з тим "будь-який вступ у сферу смислів здійснюється лише крізь ворота хронотопів" [2: 80]. Виділення Бахтіним хронотопу автора і читача та хронотопу зображеного світу дає йому можливість розмежувати внутрішню та зовнішню точки зору на зображений світ. Хронотоп автора і читача є єдиним реальним та незавершеним історичним світом. Для них хронотоп зображеного світу постає як певне обмежене в часі та просторі ціле.

Ю. М. Лотман більшу увагу приділяє художньому простору. Такий простір він називає особливою "мовою" для вираження непросторових, тобто часових, соціальних, етичних відносин. Певні положення Лотмана збігаються з ідеями Бахтіна. Наприклад, обидва вчені тлумачать образ дороги як матеріалізацію часу в просторі. Але в результаті такого тлумачення вони отримують різні висновки: Бахтін розглядає в якості провідного у хронотопі час, Лотман – простір.

Д. С. Ліхачов відокремлює поняття "художній час" та "художній простір". Він відмежовує художній час від граматичного часу та від концепції часу певного письменника. Також Ліхачов виділяє різні типи часу в літературному творі: сюжетний, тобто час подій, що зображуються, оповідний, авторський, виконавчий. Це дає йому змогу сформулювати проблему сприйняття сюжетного часу як швидкого чи повільного в залежності від його насиченості подіями, а також проблему зупинки часу у творі при описі статичних об'єктів.

Таким чином, виникають різні погляди на проблему головного поняття у хронотопі. Потебня і Бахтін вважають головним поняттям час, Лотман – простір. Лессінг стверджував, що в центрі словесного твору знаходяться дії, тобто процеси, що відбуваються у часі. Детальні описи нерухомих предметів, розташованих у просторі, він вважав обтяжливими та несприятливими для твору. Потебня, спираючись на Лессінга, обґрунтовує свою точку зору тим, що простір у літературному творі може бути виражено лише через час, тобто через розкладання просторових об'єктів на елементи та

© Школяр Н. В., 2010

перетворення їх на часову послідовність сприйняття. У цьому випадку йдеться про розгляд твору з боку зовнішньої точки зору, тобто автором і читачем. Автор, оповідач та читач сприймають зображений світ лише через оповідь, а оповідь перетворює одночасні ознаки в послідовні.

Лотман стверджує, що увага до проблеми художнього простору є наслідком уявлень про художній твір як про певним чином відмежований простір, який відображає у своїй кончності безкінечний об'єкт – зовнішній відносно твору світ. Людині притаманний особливий характер зорового сприйняття світу, результатом чого є те, що денотатами словесних знаків для неї у більшості випадків стають певні просторові, зорові об'єкти. Це й призводить до певного сприйняття словесних моделей. Структура простору тексту стає моделлю структури простору всесвіту, а внутрішня синтагматика елементів всередині тексту – мовою просторового моделювання [3]. Однак, не лише у цьому полягає питання. Простір – це сукупність однорідних об'єктів (явищ, станів, функцій, фігур тощо), між якими існують відносини, подібні до звичайних просторових відносин (безперервність, відстань тощо). При цьому при розгляді певної сукупності об'єктів в якості простору зазначаються лише ті властивості цих об'єктів, які визначаються цими взятими до уваги просторово-подібними відносинами. Звідси витікає можливість просторового моделювання понять, які самі по собі не мають просторової природи.

Однак, можна стверджувати, що ці два поняття є рівнозначними, або, що значущість одного з них буде індивідуальною для кожного письменника. М. М. Бахтін, який обґрунтував можливість існування внутрішньої точки зору на зображений світ, дає змогу зрозуміти, що розглядаючи художній світ зсередини значно складніше виділити головну роль у хронотопі того чи іншого поняття, оскільки сприйняття героєм його світу відбувається як у просторі, так і в часі. Часовий характер такого сприйняття не фіксується героєм і не виражається словесно. Орієнтація героя у світі має пізнавально-етичний, а не естетичний характер. Тому можна сказати, що сам для себе герой не має необхідності усвідомлювати і словесно виражати послідовність свого сприйняття, руху свого погляду та думки. Саме тому при погляді зсередини значно важче обґрунтувати головну роль у хронотопі часового чи просторового поняття.

Саме поняття хронотопу, введене Бахтіним у літературознавство, має "метафоричне" значення – неподільність простору та часу (час виступає четвертим виміром простору). Це означає, що відбувається злиття часу та простору, яке характеризується ущільненням часу, його переходом у категорію художньо зрілого та інтенсифікацією простору, його втягненням у рух часу, сюжету, історії. Характерним є також те, що прикмети часу розкриваються у просторі, а простір усвідомлюється та вимірюється часом. Це злиття і характеризує хронотоп.

З точки зору категорії сюжету також можна зазначити, що поняття простору і часу є взаємопов'язаними та рівноправними, оскільки сюжет розуміється як розвиток дії, хід подій, які відбуваються в умовах простору – часу. Сюжет як авторський виклад фабули, що утворює смисл, являє собою послідовність епізодів – ділянок тексту, які характеризуються потрійною єдністю: а) місця, б) часу та в) дії [4: 289]. Перехід від одного епізоду до іншого відбувається внаслідок розриву в часі, перенесенні у просторі або зміною у складі персонажів. Категорії простору та часу визначають хід подій, саме в них персонажі переміщуються всередині створеного автором світу, тому вони є надзвичайно важливими для сюжету.

Внутрішній світ художнього твору існує не сам по собі і не для самого себе, це – результат вірного відображення та активного перетворення дійсності. Він залежить від реальності, відображає світ дійсності. У своєму творі автор створює певний простір, у якому відбувається дія. Цей простір може бути великим, наприклад, охоплювати декілька країн, або малим, наприклад, звукуватися до меж однієї кімнати. Час, у якому відбувається дія твору, також створюється автором твору. Час у творі може йти швидко чи повільно, може перериватися або йти невинно, інтенсивно наповнюватися подіями чи бути не дуже багатим на події. Подіями насичуються як художній час, так і простір. У насиченості подіями цих двох понять також можна спостерігати їх взаємозв'язок – підвищена насиченість художнього простору комбінується, як правило, з нижчою інтенсивністю художнього часу, і навпаки: нижча наповненість простору – з посиленою насиченістю часу.

Просторово-часовий зв'язок всередині літературних творів здатний надавати їм філософічний характер, зображувати образ буття як цілого, показувати картину світу – навіть якщо герої та оповідачі не є схильними до філософствування.

Як і в більшості коротких оповідань Є. Ярошинської, час та простір в оповіданні "Гість" є дуже обмеженими, невеликими. Це може бути пов'язано з певними факторами, які є суттєвими для створення художнього простору та часу. Для оповідання таким фактором є його об'єм, оскільки створюючи невеликий за обсягом твір, автор є обмеженим у виборі матеріалу та у створенні просторових та часових відносин.

Події, зображені в оповіданні, відбуваються протягом трьох неповних діб у будинку з "лише двома покоями та кухнею" в містечку, назва якого невідома. Крім фізичних кордонів простір художнього твору повинен володіти ще й "географічними" параметрами, тобто повинен бути реальним чи уявним. З абстрактним чи конкретним простором зазвичай пов'язані відповідні властивості художнього часу. Незважаючи на те, що в даному оповіданні зазначається конкретне місце, де відбуваються події, а також подаються циклічні часові координати (ніч, ранок, вечір), насправді простір та час тут є набагато ширшими – уява читача може перенести персонажів будь-куди. З погляду внутрішньої точки зору і час, і простір тут є конкретними. Із зовнішньої точки зору такий дім може бути у будь-якому містечку, події могли б відбутися в будь-який час того періоду. Отже, тут можна побачити те мале, в якому відображується велике. Малим є обмежений простір та час, в яких відбуваються події, а великим – устрій життя небагатих містечкових мешканців, що характеризується одноманітністю, відсутністю у ньому будь-чого цікавого.

Зв'язок між простором та часом є очевидним і з внутрішньої точки зору – персонажі сприймають простір і час, в яких вони самі перебувають, у певному взаємозв'язку – з ранком, обіднім часом, вечором пов'язано дім, з денним часом – роботу, тобто перебування у іншому просторі. Майбутній час вони також пов'язують з іншим просторовим відношенням ("все складала гроші до купки, аби, як підуть на пенсію, могли собі купити хоч яку-таку маленьку хатинку на селі" [5: 199]).

У творі спостерігається протиставлення свого простору, пов'язаного із часом, з чужим простором. Таке протиставлення здійснює психоемоційний вплив на свідомість персонажів. Їм навіть здається, що їхній простір перемінило кількогадинне перебування у ньому гостя з великого міста – "Чи не перемінили його оповідання їх поєдинчого помешкання?" [5: 200]. Час, проведений з гостем, здається їм найприємнішим з усього їхнього життя. Можна стверджувати, що тут відбувається проникнення одних просторово-часових відносин в інші, абстрактного простору в конкретний для певних персонажів простір. Чужим простором для них є простір великого міста, столиці, яку для них уособлює їхній гість. На думку героїв твору, він був щасливим проживаючи в межах чужого для них простору, оскільки його життя було сповнене подій. У результаті цього протиставлення їхнє життя видається їм невеселим, нудним, повним лише неприємностей. Власний простір, який зовсім не змінюється з плином часу, стає нестерпним для них.

З точки зору наповнення простору та часу подіями спостерігаємо наступне: подіями для персонажів є буденні явища, що можуть відбуватися у будь-якому реальному житті. Ці події утворюють своєрідну раму твору. Оповідання починається з розповіді про події, які є звичайними для героїв: "Вона оповідала йому, кілька кури знесли яєць, що м'ясо подорожало знов, що ярина страх недобра, далі про свою гризоту, що білизна не хоче схнути, хоч висить уже третій день на шнурі. Він слухав її з привичною увагою." [5: 198]. Уже з самого початку читач може уявити повну картину подій, які відбуваються у загальному просторі та часі персонажів. Наприкінці твору бачимо зображення схожих подій: "Вона почала оповідати, кілька яєць нанесли кури, що білизна висхла вже, що сьогодні вона не купувала молока, бо лишилось їй ще від учора." [5: 201]. Але сприйняття цієї оповіді її слухачем уже інше: "Він подивився на неї якимось здивовано, і вона замовкла." [5: 201]. Внаслідок втручання у простір персонажів чужого простору відбувається зміна у його сприйнятті героями. Їхній час та простір вже не здаються їм сповненими важливих подій. Події, що відбуваються в їхньому житті, тепер здаються їм дрібними, неважливими. Однак, втручання чужих просторово-часових відносин допомагає персонажам розширити свої просторово-часові межі – якщо на початку оповідання вечірній час для героїв був пов'язаний лише з домом, то в кінці виникає новий зв'язок, вечір пов'язується з вулицею, – персонажі йдуть на "прохід".

Як бачимо, існують різні погляди на проблему художнього простору і часу, їх взаємозв'язок та первинність відносно один одного. Беззаперечною є важливість обох понять для створення зображеного світу твору. Створюючи художній світ автор твору підбирає матеріал, який допомагає йому відтворити дійсність. При відборі матеріалу письменник бере до уваги певні фактори, які є суттєвими для створення художнього простору та часу. Світ художнього твору сприймається в тому числі і завдяки взаємозв'язку цих двох понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Эпос и роман / М. М. Бахтин. – СПб.: Азбука, 2000. – 306 с.
2. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М.: Высшая школа, 1999. – 265 с.
3. Лотман Ю. М. В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь / Ю. М. Лотман. – М.: Просвещение, 1988. – 352 с.
4. Анализ художественного текста (эпическая проза). Хрестоматия / Сост. Н. Д. Тмарченко. – М.: РГГУ, 2004. – 442 с.
5. Ярошинська Є. І. Твори / Є. І. Ярошинська. – К.: Дніпро, 1968. – 467 с.

6. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
7. Лихачёв Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Д. С. Лихачёв // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 74-87.
8. Есин А. Б. Принципы и приёмы анализа литературного произведения / А. Б. Есин. – М.: Флинта, 2008. – 248 с.
9. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 334 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Школяр Н. В. Связь художественного времени и пространства в рассказе Е. Ярошинской "Гость".

Статья посвящена исследованию взаимосвязи между категориями художественного пространства и времени в изображённом мире художественного произведения, а также выявлению их связи в рассказе Е. Ярошинской "Гость". Установлена взаимосвязь данных понятий с учётом внутренней точки зрения, категории сюжета и наполненности обоих явлений действиями.

Shkolyar N. V. Relations of Artistic Time and Space in Y. Yaroshynska's Short Story "A Guest".

The article is dedicated to the research of interrelations between the categories of artistic space and time in the depicted world of a literary work and to finding out their relations in Y. Yaroshynska's short story "A Guest". Interrelations of these categories are shown from the inner point of view and from the point of view of the category of the plot and the degree of filling of both phenomena with actions.